

(Onderstaand lemma zal opgenomen worden in het *Vrijzinnig Handlexicon* dat in voorbereiding is. Gaarne niet vermenigvuldigen of verspreiden: slechts voor gebruik van deelnemers aan het Open College “Postmodern Belijden. Augustinus voor vrijzinnigen”, juni 2020, VU-Doopsgezind Seminarium.)

Anatheïsme

Vrijzinnig geloven kent een zekere spanning. Aan de ene kant staat een kritische of autonome houding tegenover de eigen religie. Aan de andere kant staat een diepe waardering voor religie. Vrijzinnige gelovigen vermoeden dat er, ondanks alles, in de oude gebruiken en verhalen van religieuze tradities iets van bijzondere waarde schuilgaat. Deze spanning tussen kritiek en waardering is geen tegenspraak: voor vrijzinnigen is het *juist* de kritische houding die het waardevolle in religie – gastvrijheid, rechtvaardigheid, vrede – bij uitstek tevoorschijn laat komen en verhindert dat dogmatische kwezelarij de toon aangeeft. De ontkerkelijking en de zogeheten “dood van God” kunnen daardoor ook voor de religies nog goede vruchten dragen: Gelouterd door kritiek kan het geloof herontdekt worden.

De Franse filosoof Paul Ricoeur zocht daarom naar een “tweede naïviteit” om “na de woestijn van de kritiek” opnieuw te leren geloven. De kritiek wordt daarbij niet vergeten, maar vormt een nodige stap naar een herwaardering van de schoonheid en wijsheid van de verhalen in de Bijbel. Hierdoor geïnspireerd formuleert de Ierse filosoof Richard Kearney het “anatheïsme” (Grieks “ana” = opnieuw): De herontdekking van geloof na de dood van God in de (post)moderniteit.

Het gaat Kearney bij deze dood van God niet alleen om theoretische kritiek, maar vooral ook om het existentiële verzaken van de almachtige en voorzienige God in de concentratiekampen, oorlogen en kernbommen van de twintigste eeuw. De gedachte dat God de hele tijd stiekem toch de touwtjes in handen had is niet alleen ongeloofwaardig: Deze God zou verschrikkelijk zijn. Deze voorstelling van God moet losgelaten worden.

Daarom kan anatheïsme niet simpelweg het herwinnen van kortstondig verloren zekerheden betekenen. Het moment van atheïsme, het afscheid of verzaken van vertrouwde metafysische overtuigingen, dat bij anatheïsme hoort, staat ons toe de oude gebruiken en verhalen op een nieuwe manier te ontvangen: speels, vrij, maar ook breekbaar. Als we ophouden ons blind te staren op een almachtig opperwezen kunnen we “*the sacramental miracle of the everyday*”¹ gewaarworden, de voortdurende wonderlijke transcendentie van het alledaagse, wereldse, schijnbaar normale.

In het alledaagse kan een mogelijke maar nog vreemde toekomst doorbreken. Deze dient zich aan als een kwetsbare vreemdeling die ons vraagt haar te ontvangen, een breekbare belofte die mensenhanden nodig heeft om in de wereld gestalte aan te nemen.² Ze is niet gegarandeerd (vergelijk → Zwakke Theologie): “*God neither is nor is not, but may be.*”³ Het op deze oproep te wagen is dus een waagstuk: we weten niet vooraf wat de toekomst voor ons in petto heeft.

Traditionele verhalen, literatuur, en kunst kunnen ons ertoe aanmoedigen in deze onzekerheid toch gastvrij en rechtvaardig te antwoorden. Kearney is daarbij niet geïnteresseerd in de oppervlakkige letterlijke betekenis van teksten, maar in de diepere, symbolische, figuurlijke betekenissen, in de

1 Kearney, *Anatheïsme*, 96.

2 Kearney, *Anatheïsme*, 80. Vgl. Dorothee Sölle (2000), *Mystiek en Verzet*. Ten Have.

3 Kearney (2001). *The God Who May Be: A Hermeneutics of Religion*. Indiana University Press, p. 1.

metaforen en morele wijsheden (vgl→ Theopoetica). Het gaat niet om hoe het “is,” maar om wat “kan,” door telkens herlezen en uitdagen onze verbeelding te oefenen en ons een wereld voor te stellen zoals die zou kunnen zijn.

Een Bijbels beeld voor de anatheïstische houding vindt Kearney onder andere in Genesis 22. God roept hier Abraham op zijn zoon Isaak te offeren, maar houdt hem op het laatste moment tegen. In de traditionele interpretatie geldt Abraham als voorbeeld omdat hij God absoluut vertrouwt en tot het uiterste gehoorzaam blijft. Maar volgens Kearney gaat het verhaal niet om gehoorzaamheid, maar om een *keuze* of waagstuk: Op het moment dat Abraham de stem van de engel hoort, “steek uw hand niet uit naar de jongen en doe hem niets,” is hij gedwongen te kiezen tussen gehoorzaamheid aan het eerdere bevel en deze nieuwe stem. Deze keuze, in vrees en beven, kan niemand voor Abraham maken en hij kan zich van de gevolgen niet zeker zijn. Als hij ervoor kiest in de stem van de engel God te horen, en zijn zoon niet te offeren, zegt hij daarmee “nee” tegen een God van mensenoffers en absolute gehoorzaamheid en (her)ontdekt God als medelevend.⁴

Anatheïsme biedt, volgens mij, een hedendaags vrijzinnig perspectief bij uitstek dat in de praktijk in onze lage landen al vaak geleefd wordt. Vrijzinnig, anatheïstisch, geloven betekent daarbij een zoektocht naar zingeving die zich in haar kritische houding niet laat leiden door een vals alternatief tussen dogmatisch theïsme en atheïsme. Het keert in onze (post)moderne samenleving telkens ook weer keert naar de oude verhalen en wijsheden van religieuze tradities, blijft zo op zoek naar het geschenk en de oproep van het heilige in het alledaagse. Deze herontdekking van verhalen en tradities kan ook de herontdekking van gemeenschap worden, die voor het individu plaats maakt maar toch een diepere verbondenheid niet vergeet—volgens mij dringend nodig in onze tijd.

(Marius van Hoogstraten)

Verder Lezen

Richard Kearney, *Anatheism: Returning to God after God*. New York: Columbia University Press, 2011.

Richard Kearney, Jens Zimmermann, *Reimagining the Sacred: Richard Kearney Debates God with James Wood, Catherine Keller, Charles Taylor, Julia Kristeva, Gianni Vattimo, Simon Critchley, Jean-Luc Marion, John Caputo, David Tracy, Jens Zimmermann, and Merold Westphal*. New York: Columbia University Press, 2016.

Chris Doude van Troostwijk, Matthew Clemente, *Richard Kearney's Anatheistic Wager*. Bloomington: Indiana University Press, 2018.

4 Ibid., 19.